

Демченко О.В.

Природне середовище та культурна адаптація первісного населення Дніпровського Надпоріжжя в пізньому мезоліті – ранньому неоліті

Природне середовище, в якому існує людина, складається з кількох компонентів, які є взаємозалежними та перебувають в постійній взаємодії (рис. 1). Вплив природного фактору чітко прослідковується при аналітичному розгляді археологічного матеріалу. Дослідження будь яких первісних соціумів, побудовані лише на археологічних даних, не використовуючи відповідні дані природничих наук, являються не повними та обмеженими для загальної реконструкції життя людей та причинно-наслідкових процесів в минулому. Палеоекологічний підхід до вивчення археологічних культур дає можливість найбільш повно реконструювати спосіб життя, особливості використання житлового простору та специфіку поведінки людини в конкретних ландшафтних та кліматичних умовах.

Відповідно до створеної нами схеми, на прикладі Дніпровського Надпоріжжя, розглянемо природні умови, які склались в пізньому мезоліті – ранньому неоліті в регіоні та їх вплив на формування тут специфічної моделі адаптації первісного населення.

ЛАНДШАФТ ТА ГІДРОЛОГІЯ

Дніпровське Надпоріжжя це регіон, який розташований між Середньою та Нижньою течіями Дніпра. Ще у пліоцені, в цьому регіоні відбувся прорив ріки через гранітний масив Українського кристалічного щита (Горецький, 1970, с. 358). В результаті прориву, Дніпро на цій ділянці протікає в меридіональному напрямку, має швидку течію, а ландшафт набуває каньйоноподібного вигляду. Тут зосереджена велика кількість островів, великих скель, порогів тощо. Так, наприклад, у звіті за результатами обстеження території Дніпровського Надпоріжжя експедицією 1944 року під керівництвом Д. Красицького вказується 272 назви островів, окремих скель, порогів, які було видно після зруйнування Дніпрогесу під час Другої Світової війни [Красицький, 1944].

Щодо початку заселення острівних ділянок Дніпровського Надпоріжжя, то слід говорити все ж про ранній мезоліт, що підтверджується

знахідками на північній частині острова Сурський (пункт 5). Проте, відсутність знахідок ранньомезолітичного часу на інших частинах цього острова та на численних сусідніх островах свідчить про те, що процес формування острівних ділянок остаточно не завершився. Відтак, ми погоджуємося з концепцією прориву Поліського прильодовикового озера, розглянутою в роботах В.Г. Пазинича, Л.Л. Залізняка та ін., та його роллю в формуванні ландшафтно-гідрологічної картини Надпоріжжя. Не виключено, що саме в результаті цієї події, яка сталася в кінці плейстоцену – на початку голоцену, були частково сформовані острівні ділянки Надпоріжжя [Пазинич, 2007; Залізняк 2008].

Остаточного вигляду ландшафт русла Дніпра в Надпоріжжі набуває вже в пізньомезолітичний час. На думку багатьох дослідників наприкінці новоевксину (9,5 – 9 тис р.т.) відбуваються зрушення в морфогенезі русла Дніпра в процесі переаглиблення причорноморських річок їх гирлових частин, яке фіксується по, так званім, “стадіям врізу” в руслових фаціях алювію [Измайлов, 1982, с. 159; Станко, 1992, с. 18 – 27; Коніков, 2006, с. 203]. Здіймання території і максимальне зниження регіонального базису ерозії під час регресії новоевксинського басейну обумовили врізання річок, звуження їх річищ, заглиблення долин, подальший ріст прив’язаних до них балок і ярів. Скоріше за все, ця подія завершила формування острівних ділянок Надпоріжжя і з пізнього мезоліту вони стали доступними і активно заселялись населенням, про що свідчать археологічні дані.

Ландшафтні особливості обумовлювали наявність виробничих ресурсів, які, враховуючи економічні потреби, диктували тип, матеріал та спосіб виготовлення знарядь праці та інших побутових речей.

Для мезо-неолітичних культур Надпоріжжя характерний високий показник виробів з кістки, рогу та місцевих кристалічних порід каменю. Крім цього для Надпоріжжя характерний значний мікролітизм в обробці кременю [Нужный, 1989, с. 152]. Це може пояснюватись відсутністю

місцевих покладів кременю та потребою в його максимально економічній утилізації.

В той же час, Дніпровське Надпоріжжя являється регіоном концентрації стеатитових (тальковий сланець) артефактів в епоху неоліту. Цей факт не викликає подиву, оскільки в цьому регіоні відомі численні виходи цієї породи. Зі стеатиту виготовлялись "човники", посуд, грузила, фрагменти гачків тощо [Панченко, 2001]. До того ж, порожиста ділянка Дніпра являється єдиним регіоном, де у великій кількості концентрується кам'яний посуд. Виготовлення такого посуду вимагало чималої кількості сировини, а відтак виробництво останнього, в першу чергу, залежало від наявності виходів каменю великих розмірів [Панченко, 2002].

В цьому ж регіоні, у великих кількостях відомі "кам'яні диски". На думку багатьох дослідників, ці диски використовувались для виготовлення човнів-моноксилів вогненно-довбальним способом [Рудинський, 1928, с. 270 – 271; Бодяньський, 1949; Телегін, 2000]. Відтак, ми можемо говорити про розвиток не тільки деревообробки, яка в першу чергу забезпечувала виготовлення плавзасобів.

КЛІМАТ ТА ПАЛЕОБОТАНІКА

Зіставивши данні радіовуглецевої хронології голоценових відколадів степової зони України з абсолютними датами археологічних пам'яток Надпоріжжя, ми співвідносимо період нашого дослідження з кінцем бореалу – атлантикумом.

У спорово-пилкових спектрах голоценових відкладів регіону (с. Старі Кайдаки біля Дніпропетровська) відзначено поступове збільшення деревної рослинності починаючи з бореального періоду. У нижній частині голоценового горизонту (ранній голоцен) домінує пилок трав'янистих рослин, серед деревної рослинності відзначена пилок сосни та берези. Пізніше збільшується кількість пилку деревних порід: з 23% (бореал) до 62% (атлантикум), з'являється широколистяні породи дерев – дуб, в'язь, липа, клен, граб; присутні також береза, верба, вільха, ліщина. Склад трав'янистої рослинності стає більш різноманітним. Спори належать в основному папоротям та мохам [Артюшенко, 1973, с. 32]. Ці дані свідчать про те, що в мезоліті-неоліті територія Дніпровського Надпоріжжя або була частиною лісостепової зони, кордони якої відсунулись в цей період по Дніпру на південь, або являла собою так званий "рефугіум" (ділянка земної поверхні, де вид чи група видів пережили або переживають несприятливий для них період геологічного часу, на протязі якого на сусідніх просторах ці форми життя зникали). В будь-якому випадку, очевидним є факт забезпеченості населення де-

ревним матеріалом та широким різноманіттям об'єктів збиральництва.

ПАЛЕОЗООЛОГІЯ

У Надпорізьких стоянках спостерігається змішаність лісових і степових форм (Табл. 1). На думку В.І. Бібікової, причиною змішаності цих двох компонентів, могло бути обумовлено проникненням в зону степів, по долині Дніпра, вузького довгого "язика" лісів, за яким просувалися лісові тварини (Бібікова, 1963, с. 128-129). Якщо враховувати дані палінології, то цілком очевидно, що екологічна обстановка в Дніпровському Надпоріжжі забезпечувала необхідні умови проживання як для степових, так і для лісових видів тварин. Теза В.І. Бібікової про потрапляння кісткових залишків тварин, що мешкали в північніше, в результаті процесу прямого алювіального накопичення – без участі людини, досить спірна, оскільки кістки тварин лісового типу зустрічаються на поселеннях безпосередньо в культурному шарі, в тому числі в заповненні жител.

Гідрологічними особливостями регіону обумовлене кількісне та видове різноманіття іхтіофауни. Серед найбільш поширених видів, кістки яких знайдені в культурних шарах поселень, є: сом, щука, судак, коропові (вирезуб, сазан тощо). Нажаль породи менших за розміром представників іхтіофауни не встановлювались, проте значались як: "кістки невеликих риб", "інші риби", "різні риби" тощо.

На поселеннях також відзначаються кістки орнітофауни. В основному це представники водоплаваючих видів: крижень, свищ, попелюх, шилохвіст, чирок тощо. Малакофауна, яка використовувалась населенням для різних потреб, представлена двома видами: Unio та Paludinae.

ПРИРОДНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА НАСЕЛЕННЯ ТА СПОСОБИ ПРИСТОСУВАННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Не дивлячись на порівняно невелику територію порожистої ділянки Дніпра (близько 80 км в протяжності), ми можемо говорити про яскраво виражену господарську спеціалізацію населення пізнього мезоліту – початку неоліту, яка базувалась на річковому промислі, при значній ролі мисливства та збиральництва. Теза про надзвичайну перспективність території для річкового промислу висловлювалась багатьма дослідниками ще з самого початку дослідження археологічних пам'яток Надпоріжжя [Рудинський, 1928, с. 143; Даниленко, 1969, с. 26; Телегін, 2000]. Л.Л. Залізник для Дніпровського Надпоріжжя виділяє окремий господарсько-культурний тип (ГКТ) напівосілих рибалок великих річок помірної зони (Залізник, 1989а).

У літературі, час від часу, окрім річкового промислу, фігурує скотарство, як характерний вид господарства для даного регіону [Гаскевич, 2012, с. 49, 58 – 60; Формозов, 1977 тощо]. Ми не виключаємо такої можливості, проте з деякими зауваженнями. По-перше, якщо погодиться з визначеннями кісток як таких, що належать домашнім видам, то роль скотарства в співвідношенні зі значенням рибальства та полювання значно нижче, і, скоріше за все, воно було домінуючою формою господарства в найменш продуктивні (кризові) періоди року. По-друге, наявність малої кількості кісток на поселеннях Надпоріжжя, які належать доместикованим особинам, може свідчити про обмінні процеси з населенням сусідніх територій, а не про розвинуте скотарство.

Населення Надпоріжжя довгий час зберігало привласнюючий тип господарства, заснований на тактиці комплексної експлуатації ресурсів. Тим не менше, маючи факт того, що економіка населення регіону базувалась на річковому промислі, при значній ролі мисливства та збиральництва, дослідниками не розглядалися питання, пов'язані з їх сезонними можливостями життєзабезпечення та доступності конкретних видів риб та тварин в певні періоди року. Враховуючи біологічні особливості різних видів, беручи до уваги річну кліматичну динаміку, використовуючи етнографічні матеріали, ми маємо можливість визначити періоди року з максимальною і мінімальною продуктивністю конкретних промислів. Це обумовлено тим, що частина фауни, як основне джерело харчування, випадало з розряду "доступних" з причини природних міграцій або річних біоритмів.

Провівши детальний аналіз археологічних, остеологічних та палеоекологічних даних мезо-неолітичного часу Дніпровського Надпоріжжя ми створили ймовірний *річний економічний цикл* або господарський календар (рис. 2).

Почнемо характеристику господарсько-економічного циклу з весняного періоду. Так, наприклад, вирезуб – напівпрохідна риба, існує в солонуватих і опріснених ділянках моря і лише на нерест піднімається в річки. Відтак, був доступний для вилову в конкретні періоди року. Весняний хід починався з льодоходу і закінчувався в кінці квітня. З травня по вересень в уловах він відсутній, щоправда інколи зустрічався в одиничних екземплярах [Сироватська, 1933].

За великим рахунком, більшості видів риб властивий нерестовий хід (з невеликими тимчасовими відмінностями) з квітня по початок червня [Булахов, 2008, с. 202; Кузнецов, 2002, с. 354], і логічно припустити, що цей період був найбільш продуктивним часом року для рибного промислу.

Навесні і восени проводили також т.з. "поколюгу" – полювання на переправах на мігруючих через річки тварин (олень, лося) [Сериков, 2003; Сериков, 2002].

За етнографічними даними, полювання на великих копитних (благородний олень, лось тощо) в літній період проводилось досить рідко і мало супутній характер [Сериков, 2002, С. 88]. В цей час значну роль відігравало збиральництво та полювання на прирічкову дичину, у тому числі полювання на "линних птахів", коли вони або взагалі не літають, або літають дуже погано, стаючи легкою здобиччю мисливця.

Незважаючи на поширену точку зору, що рибний промисел найбільш продуктивний у теплу пору року, необхідно відзначити, що у спекотні місяці літа активність більшості риб зменшується, що відображається на улові. Доказом такої гіпотези може служити дослідження поселень сурсько-дніпровської культури на о. Сурський пункти 2 та 3. В.Н. Даниленко (автор розкопок) вважав, що пункт 3 був "філією" поселення на пункті 2. Відмінність між пунктами полягала у різній кількості фауністичних решток – пункт третій був насичений кістками птахів та черепках тоді як кістки риб займали зовсім малий відсоток. На другому ж пункті прослідковується кардинально-протилежна ситуація [Даниленко, 1946, с. 34]. Якщо врахувати, що в спекотні літні періоди (липень – серпень) активність риб значно падає, а у прирічкових птахів настає період линьки, то такий склад фауни на пункті 3 не буде викликати подиву.

Осінній період можна характеризувати як активний період заготівельних робіт. Завершується етап активного збиральництва. Знову зростає роль рибальства, що пов'язане з другою хвилею міграції вирезуба (друга половина жовтня – листопад) та періодом активного нагулу (жору) всіх видів риб, які активно накопичують енергетичні запаси для зимівлі.

Починаючи з кінця листопада різноманітність іхтіофауни падає, однак лісові масиви поповнюються копитними тваринами, які стягуються сюди на зимівлю. З кінця серпня по листопад стає результативним полювання на благородного оленя.

Зимовий період населення існувало за рахунок заготовок та полювання. Взимку мало місце індивідуальне, а також групове облавне полювання. Із зимовим періодом пов'язують полювання на хутрового звіра, яке починалася ще з жовтня (заєць, білка) [Сериков, 2002, с. 87-88]. До періоду "зима – початок весни" приурочувалося полювання на великих копитних методами скраду і гону. Дослідники припускають існування рибного промислу у населення Надпоріжжя і в зимовий період [Афанасьєв, 2013, с. 30].

ВИБІР МІСЦЬ ВЛАШТУВАННЯ ПОСЕЛЕНЬ ТА ЖИТЛОБУДУВАННЯ

Ландшафтні особливості регіону та економічна направленість диктували місця та принципи влаштування поселень. Дослідження проведені в Надпоріжжі дозволили дослідникам говорити про існування тут так званої "кущової системи розселення". Так острови та великі скелі, поряд з порогами та заборами ріки, являлись сезонними пунктами активного промислу в теплий період року (кінець березня – листопад) де проживала невелика група людей, а в холодний період (листопад – березень) облаштовувались берегові поселення з зимовими заглибленими житлами, на яких проживало кілька "острівних груп".

Прикладом зимового базового табору для порожистої ділянки Дніпра слугує поселення Ігрень 8 (кукрекська культурна традиція). Так, на пам'ятці зафіксовано залишки десяти жител-напівземлянок, що розташовані лінійно уздовж берега р. Самари поблизу місця її впадіння в Дніпро. Серед дослідників немає єдиної точки зору стосовно одночасного проживання людей в усіх землянках. На думку Л.Л. Залізняка, ці житлові комплекси функціонували не одночасно а сезонно, тобто були традиційними місцями зимівлі одного колективу чисельністю бл. 30 осіб [Залізняк, 1998, С. 95, 98]. Д.Я. Телегін вважав, що "кущ" пам'яток, пов'язаних з Ігренню 8, складала поселення на островах Сурський, Лоханський, Кизлевий, Шулаїв тощо [Телегін, 1985; Телегін, 2000]. Дане твердження, на нашу думку, має умовний характер і може бути прийнятим на сучасному етапі як робоча версія (через відсутність на сьогодні інших досліджених базових зимових поселень подібних до Ігрені).

Поселень, на яких населення проживало в теплий період року в Надпоріжжі, досліджено досить багато (о-ви Шулаїв, Кизлевий, Лоханський тощо). Серед них особливий інтерес в контексті розуміння поселенської стратегії являє собою поселення на острові Сурському (пункт 2). Для нього характерні усі риси, які спостерігаються й на інших острівних поселеннях. Тут зафіксована відносно складна господарсько-побутова конструкція, яка включала в себе округлу в плані центральну частину (дворик) та три камери господарського призначення, що примикали до неї [Даниленко, 1946] (рис. 3). Якщо взяти до уваги об'єм трудових затрат для створення цієї конструкції, то її використання на протязі лише одного сезону було б невиправдане. Тож, поселення на о. Сурський являло собою "літню" стоянку, яка все ж була сталою та незмінною, на яку повертались на протязі багатьох сезонів.

Забезпеченість ресурсами дозволяла населенню вести осілий спосіб життя на протязі

тривалого часу в відносно невеликій природно-екологічній ніші Надпоріжжя, при цьому зберігаючи привласнюючий тип економіки. Рухливість населення характерна для регіону, проте, ці переміщення були циклічними, стабільними, систематизованими та повторюваними в рамках території підконтрольній одній конкретній общині. У літературі подібні факти розглядаються як свідчення належності общині певної промислової території, котру вона економічно освоювала, періодично переміщуючись з одного місця на інше, розділюючись у разі необхідності на групи [Залізняк, 1996, с. 19; Кабо, 1986, с. 208, 215]. Тобто, общини мисливців і збирачів різних природно-географічних зон ідентифікували себе зі своєю мисливською територією.

ЕКОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОВСЬКОГО НАДПОРІЖЖЯ

Економічна направленість суспільства, яка являла собою основу життєзабезпечення, вимагала накопичення відповідних знань про оточуюче середовище. На думку дослідників, люди первісного суспільства до найдрібніших подробиць знали місцевість, в якій проживали, її природні ресурси, тваринний та рослинний світ [Бунятян, 1999, С. 207]. Їм були відомі якість та доступність сировини, з якої виготовлялись знаряддя; повадки тварин, на яких полювали; екологія та сезонні міграції риб; властивості рослин тощо.

Ті закономірності в природі, які первісна людина не могла пояснити на своєму рівні знань, вона трактувала як результат надприродних втручань і подій. Ми не будемо детально зупинятись на питанні проявів духовної культури в археологічних матеріалах Надпоріжжя (орнамент на предметах, чуринги, човники тощо), проте зазначимо, що для регіону порожистого Дніпра, основним фактором, що забезпечував оптимальний результат промислів, була ріка. Вона, на нашу думку, і являлась осьовою в формуванні духовно-релігійних уявлень [Демченко, 2013, с. 43].

Поховання є важливим джерелом для вивчення духовної культури. В Надпоріжжі дослідженні могильники, які по чисельності та масштабності практично не мають аналогів. На думку дослідників, наявність останніх вказує на існування тривалих і стабільних форм зв'язків з обраною територією, які фіксують початкові фази формування уявлень про вітчизну [Станко, 1997, с. 142-156].

Не виключено, що у виборі Дніпровського Надпоріжжя для облаштування могильників, вирішальну роль відіграла унікальна кормова база цієї території, яка відкривала можливості для реалізації різноманітних видів рибальського,

мисливського та збиральницького промислів, що сприяло тривалому проживанню колективів в даному регіоні. Це, в свою чергу, створювало умови для закріплення в суспільній пам'яті позитивної оцінки даної території і формування уяви про її привабливість не лише в реальному, але й в потойбічному світі [Янко-Хомбах, 2011, с. 84].

ВИСНОВОК

Специфічність палеогеографічних умов Дніпровського Надпоріжжя позначилась практично на всіх сферах життєдіяльності мезо-неолітичного населення. Ресурсна база спричинила становлення особливого господарсько-культурного типу рибалок-мисливців-збирачів. Природний фактор став стимулом для створення унікальної поселенської стратегії ("кущова система", острівні поселення, близькість до перспективних "рибних місць" тощо), своєрідності набору знарядь та речей побуту (розвиток кістя-

ної, деревообробної індустрії, виробу зі стеатиту, різноманітність рибальських знарядь тощо), удосконалення способів життєзабезпечення (економічний календар, зміна господарської домінанти), формування неординарної духовної культури та світобачення.

Незважаючи на майже столітню історію вивчення мезо-неолітичного періоду території дніпровських порогів, даний регіон залишається актуальним і перспективним в контексті встановлення впливу екологічних умов на життя первісного населення і адаптивних можливостей людини. Своєрідність екологічної ніші та вдала раціональна стратегія використання її ресурсів дозволила населенню вести відносно осілий спосіб життя (сезонні усталені переселення на постійні вже обжиті місця в рамках невеликої території). Така модель поведінки забезпечувала відносно стабільне життя без впровадження відтворюючих форм господарства та дальніх перекочівель на протязі тривалого часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Артюшенко А.Т., Пашкевич Г.А., Паришкара С.И., Карева Е.В.** Палеоботаническая характеристика опорных разрезов четвертичных (антропогенных) отложений средней и южной части Украины. – К.: Наукова Думка, 1973. – 96 с.
- Афанасьев О.Е., Троценко А.В.** Категория "легендарный город" и ее функции для геоисторического региона (на примере Днепровского Надпорожья) // Лабиринт: журнал социально-гуманитарных исследований. – 2013. – № 3. – С. 22 – 34.
- Бибикова В.И.** Из истории голоценовой фауны позвоночных в Восточной Европе // Природная обстановка и фауны прошлого. – К.: АН УССР, 1963. – Вып. 1. – С. 119 – 146.
- Бодянский О.** Неолитична стоянка на острові Шулаєвому // Археологія Придніпров'я. – К., 1949. – № 2. – С. 253–263.
- Булахов В.Л., Новіцький Р.О., Пахомов О.Є., Христов О.О.** Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. // Круглороти (Cyclostomata). Риби (Pisces). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2008. – 304 с.
- Бунятян К.П.** Давнє населення України. – К.: Либідь, 1999. – 228 с.
- Гаскевич Д.Л.** Поселение Каменная Могила I и начало неолитизации Северного Причерноморья: гипотезы, аргументы, факты // Strstum Plus. – 2012, №2. – С. 45–65.
- Горецкий Г.И.** Аллювиальная летопись Пра-Днепра. – М.: Наука, 1970. – 491 с.
- Даниленко В.Н.** Ранненеолитические памятники на Сурском острове в Надпорожье (раскопки 1946 г.). НА ИА НАНУ. 1946/6а. ф. екс. 2151, 2152. – 25 с. [текст].
- Даниленко В.Н.** Неолит Украины: Главы древнейшей истории Юго-Восточной Европы. – Киев: Наукова думка, 1969. – 257 с.
- Демченко О.В.** Релігійні уявлення неолітичного населення з домінантною роллю річкового промислу (в світлі наукового доробку В.М. Даниленка) // Північне Приазов'я в епоху кам'яного віку – енеоліту: матеріали міжнародної наукової конференції. – Мелітополь, смт. Мирне, 2013. – С. 40–43.
- Зализняк Л.Л.** Эпоха мезолита и типы мезолитического хозяйства Восточной Европы // Первобытная археология: сб. науч. тр. К.: Наукова Думка, 1989а. – С. 76–86.
- Зализняк Л.Л.** Закономерности в размещении стоянок кам'яного віку // Археологія. – 1989б. – №2. – С. 11–20
- Зализняк Л.Л.** Передісторія України X – V тис. до н.е. – К., 1998. – 307 с.
- Зализняк Л.Л.** Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки // Кам'яна доба в Україні. – К.: Шлях, 2008. – Вип. 11. – С. 96 – 115.
- Измайлов Я.А.** Результаты изучения строения голоценовых террас адлерского и Лазаревского взморий (Черноморское побережье Кавказа) // Колебания уровня морей и океанов за 15 000 лет. – М.: Наука, 1982. – С. 151 – 161
- Кабо В.Р.** Первобытная доземледельческая община. – М.: Наука, 1986. – 304 с.
- Коніков Є.Г., Педан Г.С., Фашевський С.М.** Реконструкція рівня і міграцій берегової лінії Чорно-

- го моря у новоевксині й голоцені в світлі дискусії про "катастрофічний потоп" // Вісник ОНУ. – 2006. – Т. 11. – Вип. 3. С.203. С. 196 – 206
- Красицький Д.** Експедиція по Дніпру 1944 р. дніпропетровського історичного музею під керівництвом Дм. Красицького. – НА ИА НАНУ, 1944. д. 2856. – 26 с [текст].
- Кузнецов Н.Л.** Современный справочник рыболова. – Донецк: ООО ПКФ "БАО", 2002. – 480 с.
- Нужный Д.Ю.** О своеобразии памятников кукрекской культурной традиции в Днепровском Надпорожье // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К., 1989. – С. 145–154.
- Пазинич В.Г.** Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. – Ніжин, 2007. – 371 с.
- Панченко Ю.В.** К вопросу о восточных связях неолита северного Причерноморья // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.). – Тирасполь, 2002. – С. 33 – 34.
- Панченко Ю.В.** Становлення скотарських культур в неоліті степової України // Магістеріум. – 2001. – Вып. 6. Археол. Студії. – С. 121–125.
- Рудинський М.Я.** Пам'ятки Лоханського острова // Антропология. – К., 1928. – С. 143–168.
- Сериков Ю.Б.** Хозяйственный циклический календарь и его отражения в археологическом материале // Интеграция археологической и этнографических исследований. – Омск, 2003. – С. 74 – 79
- Сериков Ю.Б., Серикова Л.В.** Древний человек и природа. – Нижний Тагил: Нижнетагильский государственный педагогический институт, 2002. – 200 с.
- Сироватська Н.І.** Вирозуб *Rutilus frisii* (Nordmann) // Праці Українск. філії Озівсько-Чорноморського інституту морського рибного господарства. – Т.7. (1). Харків: Видавництво наркомпостачання УРСР, 1933. – С. 5 – 79.
- Станко В.Н.** Палеоэкологическая ситуация в мезолите Северного Причерноморья // *Studia Praehistorica*. – 1992. – Vol. 11 – 12. – С. 18 – 27
- Станко В.Н.** Епоха мезоліту // Давня історія України. Т.1. Первісне суспільство. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 142 – 157.
- Телегин Д.Я.** Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. (Карта местонахождений). – Киев: Наукова Думка, 1985. – 184 с.
- Телегин Д.Я.** Ігреньське поселення на Подніпров'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи: монографія // Старожитності Степового Причорномор'я та Криму. – Т.VIII. – Запоріжжя, 2000. – С. 3 – 88.
- Формозов А.А.** О критике источников в археологии // СА – 1977 – № 1 – С. 5–14.
- Янко-Хомбах В.В., Смынтына Е.В., Кадурич С.В., Ларченков Е.П., Мотненко И.В., Какаранза С.В., Киосак Д.В.** Колебания уровня Черного моря и адаптационная стратегия древнего человека за последние 30 тысяч лет // Геология и полезные ископаемые Мирового океана. – 2011. – № 2. – С. 61 – 94.

Природне середовище та культурна адаптація первісного населення Дніпровського Надпоріжжя в пізньому мезоліті – ранньому неоліті

Дніпровське Надпоріжжя – своєрідний регіон, який розташований між Середньою та Нижньою течією Дніпра, між сучасними містами Дніпропетровськ та Запоріжжя. В плані вирішення питання взаємозв'язку навколишнього середовища та життєдіяльності людини цей регіон являється надзвичайно перспективним. Для цієї території в період пізнього мезоліту – неоліту характерна своєрідна адаптивна модель рибалок-мисливців-збирачів, яка була обумовлена специфічними географічними умовами і ресурсними можливостями регіону.

Використовуючи палеоекологічний підхід до вивчення археологічних пам'яток ми реконструюємо спосіб життя, особливості житлового простору та специфіку поведінки людини в конкретних ландшафтних та кліматичних умовах Дніпровського Надпоріжжя.

Такий підхід дав можливість пояснити причинно-наслідковий характер адаптивної стратегії населення, яка дозволяла зберігати привласнюючий тип господарства в межах невеликої екологічної ніші на протязі тривалого періоду при відносній осілості.

Успішність адаптивної стратегії населення полягала в чітко спланованому господарсько-економічному календарі, який відповідав можливостям ресурсної бази, кліматичним річним коливанням та враховував природні біоритми флори та фауни. Все це диктувало місця та принципи створення поселень (острівні, берегові; базові зимові, сезонні літні і т. д.), зміну економічно-господарської домінанти на протязі року (рибний промисел, збиральництво та лов прирічкової дичини, полювання), спеціалізацію знарядь праці та предметів побуту, формування світогляду і т.д.

Demchenko O.V.

The natural environment and cultural adaptation of the prehistoric population of Dnieper Nadporizhzhya in the Late Mesolithic – Early Neolithic

“Dnieper Nadporozhie” (Dnieper Rapids Region) is a specific region located between the Middle and Lower streams of the Dnieper, between the modern cities of Dnepropetrovsk and Zaporozhye. In terms of addressing the issue of the relationship between environment and human activity, this region is extremely promising. For this site during the late Mesolithic – Neolithic is characterized by a peculiar adaptive model of fishermen-hunters-gatherers, which was due to specific geographical conditions and resource potential of the region.

Using paleoecology approach to the study of archaeological sites we will reconstruct the way of life, characteristics of living space and the specifics of human behavior in specific landscape and climatic conditions of the Dnieper Rapids Region.

This approach makes it possible to explain the causal of the population adaptive strategy that preserves appropriating type of economy within the boundaries of a small ecological niche for a long period at relative sedentariness.

The success of the adaptive strategy of the population was concluded in well-planned economic calendar, which corresponded to the opportunities resource base, the annual climatic fluctuations with respect to the natural fauna and flora biorhythms. All of this imposed places and principles of settlements formation (island, coastal, basic winter, summer, season, etc.), changing economic and domestic dominance over the year (fishery, gathering, and catching riverine game), instruments and domestic implements specialization, worldview formation, etc.

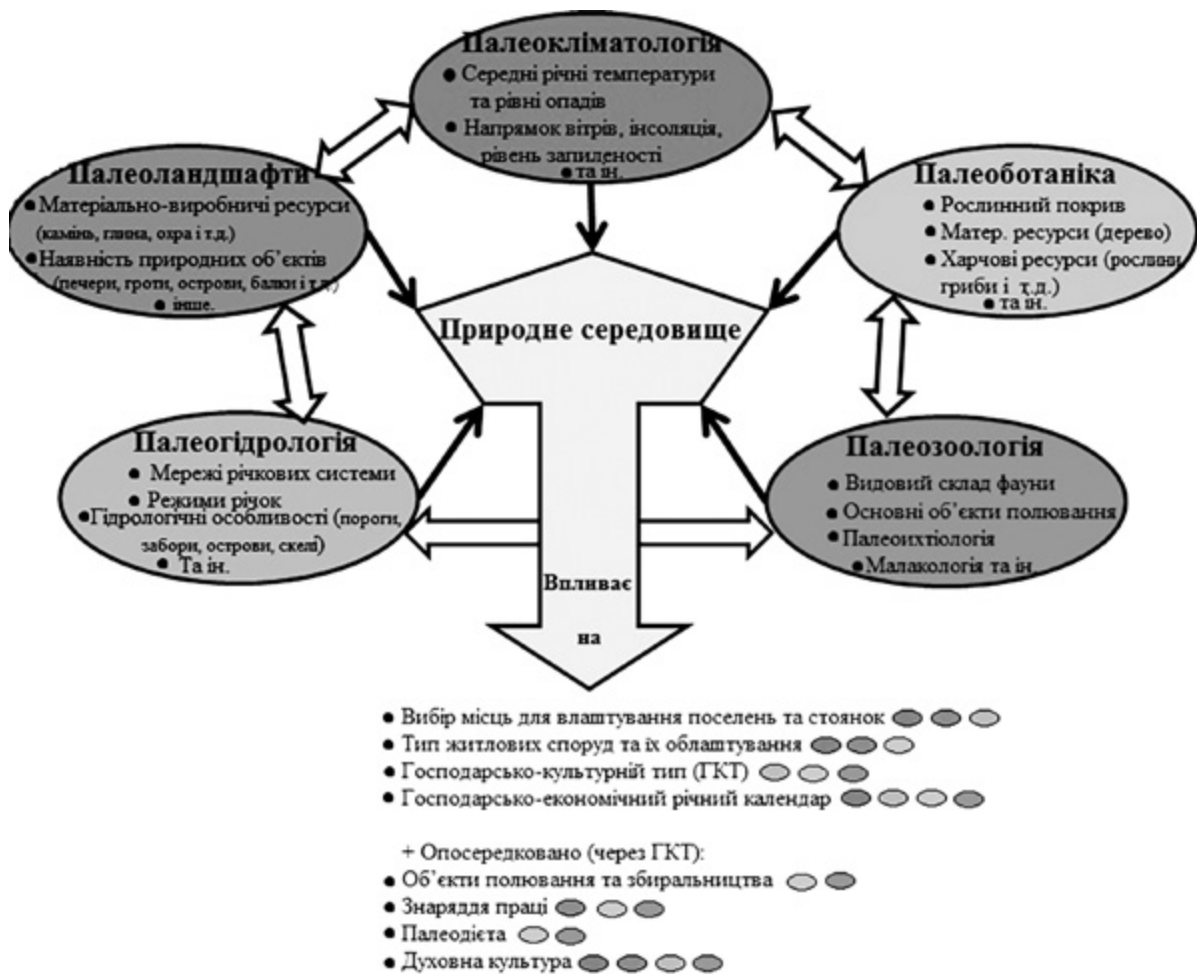

Рис. 1. Вплив природного середовища на життя первісного населення (укладач О.В. Демченко).
 Fig. 1. Influence of the environment on the life of primitive population (by O.V. Demchenko).

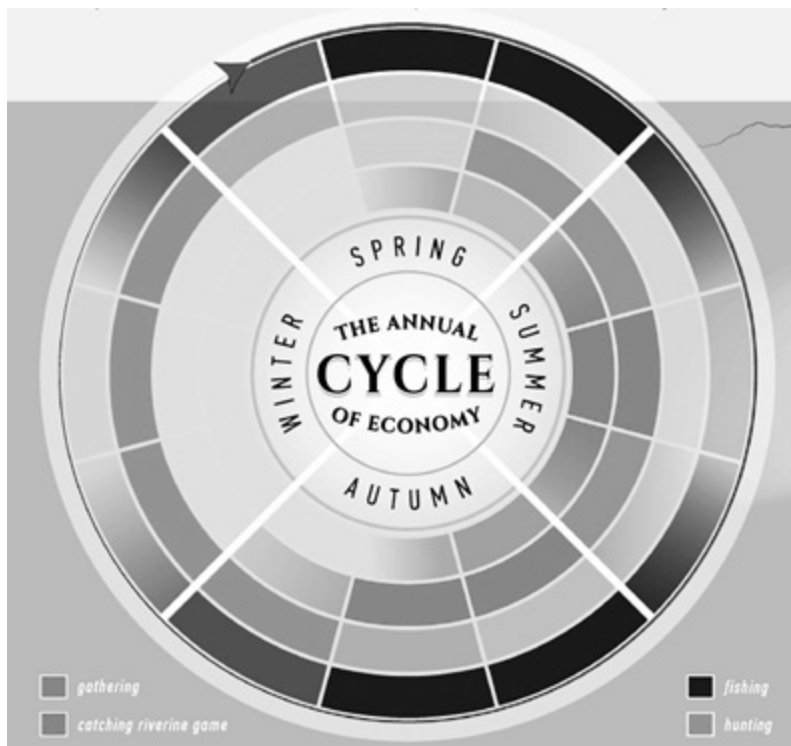

Рис. 2. Річний цикл економіки (календар) (укладач О.В. Демченко).
 Fig. 2. The annual cycle of the economy (calendar) (by O.V. Demchenko).

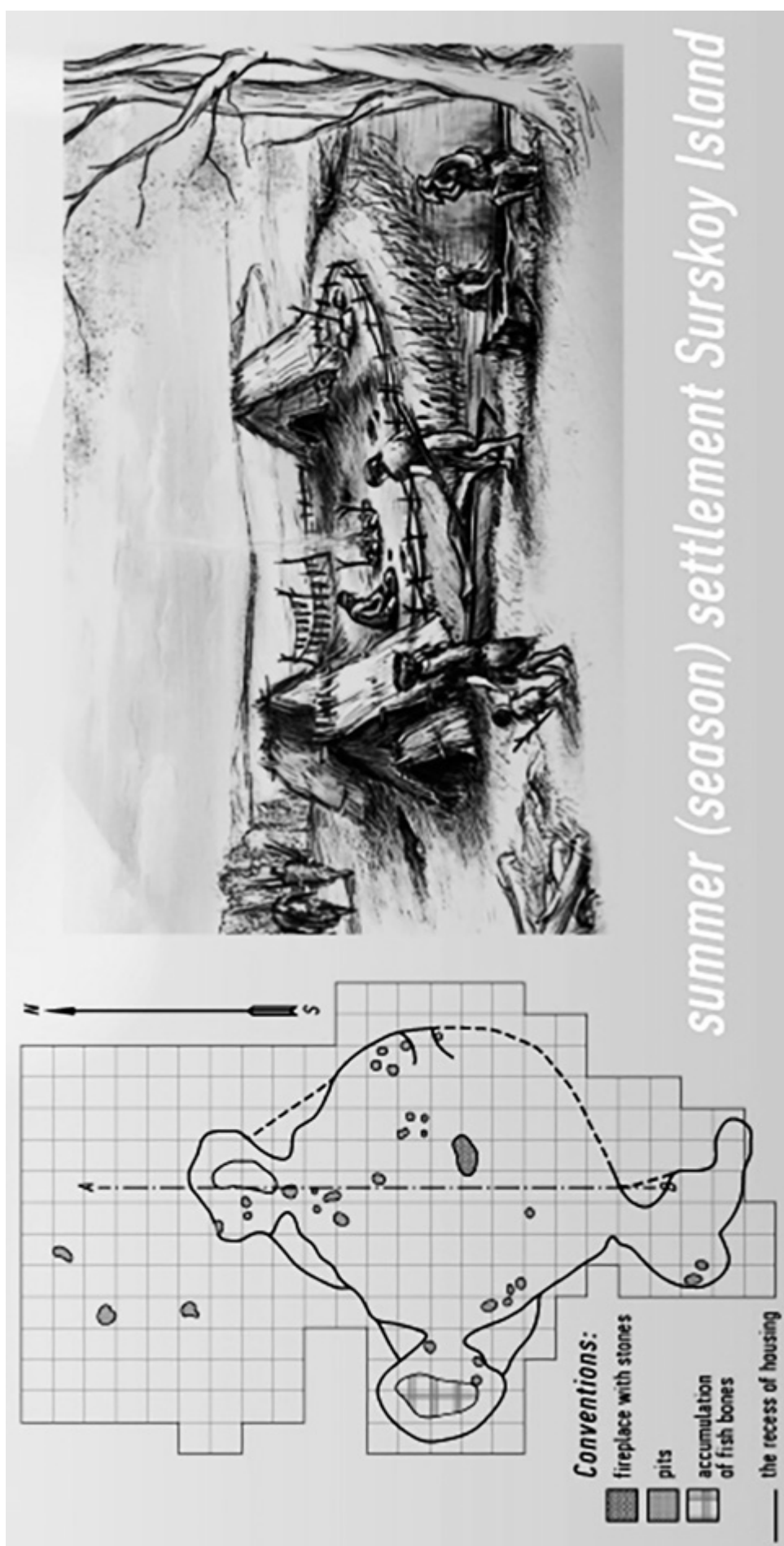

Рис. 3. Господарсько-побутовий комплекс на о. Сурський II. Схема розкопу (за В.М. Даниленком) та реконструкція (О.В. Демченко).
Fig. 3. Everyday economic complex on Surskoy II Island. Scheme (after V.M. Danylenko) and reconstruction (by O.V. Demchenko) of the excavation area.